

عنوان نشست: مشکلات مهاجران در استفاده از خدمات کتابخانه‌های عمومی: اشتراک تجارب بین‌المللی

واحد برگزار کننده نشست:	دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی
مسئول نشست:	دکتر گلنسا گلینی مقدم (عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
تاریخ برگزاری نشست:	۱۴۰۲/۰۹/۰۷
اعضای هیأت علمی:	دکتر عصمت مؤمنی (معاون سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران و عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)، دکتر رضا ملکی (مشاور رئیس سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و رئیس مرکز مطالعات راهبردی روابط فرهنگی و عضو هیأت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)
نمایندگان دستگاه‌های اجرایی مرتبط:	آقای مهدی رمضانی (دبیر کل نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور)، آقای سید باقر میرعبداللهی (معاون برنامه‌ریزی، پژوهش و فناوری اطلاعات نهاد کتابخانه‌های عمومی ایران)، آقای محمدمهدی زرافشان (مدیرکل روابط عمومی و امور بین‌الملل نهاد کتابخانه‌های عمومی ایران)
مسأله محوری نشست:	مشکلات مهاجران در استفاده از خدمات کتابخانه‌ها
سازمان‌های هدف توصیه سیاستی:	نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

چکیده مباحث طرح‌شده (مقدمه، چالش‌ها و مشکلات پیش رو):

هر ساله به دلایل مختلف از جمله جنگ‌ها و ناامنی و سایر مشکلات، افراد زیادی از کشور خود به کشور دیگری مهاجرت می‌کنند. معمولاً مهاجران و کشوری که به آن مهاجرت می‌کنند با چالش‌های متعددی روبه‌رو می‌شوند. در این نشست مشکلات مهاجران در استفاده از خدمات کتابخانه‌ها به‌ویژه کتابخانه‌های عمومی مورد بحث قرار گرفت. در یک نگاه کلان‌تر می‌توان از واژه «دیاسپورا» (Diaspora) استفاده کرد که هنوز معادل فارسی مناسبی ندارد و لذا از همان واژه استفاده می‌شود. «دیاسپورا» یعنی جمعیت پراکنده یک کشور در کشورهای دیگر. «دیاسپورا» می‌تواند شامل مهاجران یا جمعیتی باشد که از گذشته وارد آن

کشور شده‌اند. در سال‌های گذشته در بسیاری از کشورها از جمله ایران و هند دیدگاه منفی نسبت به این پدیده وجود داشت اما به تدریج این دیدگاه کاملاً تغییر پیدا کرد. به عنوان مثال در دهه نود میلادی این دیدگاه در هند به وجود آمد که هندی‌های خارج از کشور موجب غرور و افتخار ملی هستند. شاید بتوان گفت اقتصاد هند مبتنی بر فناوری اطلاعات و توانایی‌های هندی‌هایی است که در امریکا در حوزه فناوری اطلاعات فعالیت می‌کنند و سالانه بیش از ۱۰۰ میلیارد دلار پول به هند واریز می‌کنند. کشور چین هم تقرب یا از وضعیت مشابهی برخوردار بوده است.

دیاسپورا به تدریج قدرت گذاری در کشور جدید را پیدا می‌کند و به همین دلیل بسیاری از کشورهای پذیرنده مهاجر سعی در بررسی بیشتر و دقیق‌تر دیاسپورا دارند. اصولاً دیاسپورا از سه جهت اهمیت دارد: کشور اصلی مهاجر، کشور پذیرنده و کشور ثالث و مهم‌ترین مسئله برای آنان موضوع هویت است. برخی پژوهش‌ها بزرگ‌ترین چالش دیاسپورا را به عوامل زیر نسبت داده‌اند: عوامل عاطفی، هویت‌یابی، گسست نسل‌ها، دوپارگی هویتی، شیفت از هویتی به هویت دیگر، حفظ زبان مادری، ارتباط با کشور مبدأ، عدم تسلط به زبان و فرهنگ کشور پذیرنده.

نگاهی به آمار مهاجران ایرانی در خارج از کشور نشان می‌دهد که بر اساس اسناد کنسولگری جمهوری اسلامی ایران، ۵/۲ میلیون نفر ایرانی در خارج از کشور هستند و دیاسپورای ایرانی عمدتاً از بخش کارگری نیستند. برخی نمایندگان مجلس با توجه به آمار غیررسمی، عدد هشت میلیون نفر را برای مهاجران ایرانی ذکر کرده‌اند که ۳۳ درصد در ایالات متحده امریکا و اروپا زندگی می‌کنند. ۸۵ درصد این مهاجران در کشورهایی زندگی می‌کنند که نماینده فرهنگی و سیاسی از جمهوری اسلامی ایران در آن کشورها وجود ندارد. نداشتن نمایندگی رسمی، موجب ایجاد مشکلاتی برای ایرانیان مقیم این کشورها شده است. بسیاری از مهاجران ایرانی به منابع مورد نیاز در کتابخانه‌ها دسترسی ندارند.

در ایران، اتباع افغانستانی بزرگ‌ترین گروه مهاجران ساکن را در دوران بعد از انقلاب تشکیل داده‌اند. سال ۲۰۰۴ تعداد مهاجران افغانی ساکن در شهرهای ایران بالغ بر ۱۰۰۹۳۵۴ نفر

شامل ۱۹۰۷۶۵ خانوار و ۱۱۳۲۰۱ مجرد برآورد شده است. مهاجران مجرد عمدتاً در استان‌های تهران (۴۰ درصد)، فارس (۱۰ درصد)، اصفهان (۱۶ درصد)، سیستان و بلوچستان (۹ درصد)، قم (۸ درصد)، خراسان (۳ درصد) و کرمان (۶ درصد) زندگی می‌کردند. در خصوص استان خراسان باید گفت که شهر مشهد در این استان به لحاظ تعداد خانوارهای مهاجر، مقام دوم را در کشور به خود اختصاص داده است. از جمله مکان‌های تجمع مهاجران افغان در ایران، می‌توان از شهرک گلشهر مشهد نام برد؛ این شهرک در شمال شرق شهر مشهد واقع شده و منطقه‌ای حاشیه به حساب می‌آید. این منطقه در واقع یکی از نواحی عمده مسکونی برای مهاجران افغان است، به طوری که ایرانیان محلی آن را «شهر کابل» می‌خوانند. بنا بر آمارها ۵۰ تا ۶۵ درصد جمعیت گلشهر، یعنی ۳۵۰۰۰ تا ۴۰۰۰۰ نفر آن را مهاجران افغان تشکیل می‌دهند.

درباره آمار دقیق مهاجران افغانستانی نمی‌توان اطلاعات کاملی به دست آورد اما آمار غیررسمی حاکی از وجود پنج تا هشت میلیون نفر افغان در ایران است. در چند سال اخیر با قدرت‌گیری مجدد طالبان، آمار مهاجرت از افغانستان به ایران دوباره سیر فزاینده‌ای یافت و این امر باعث شد بحث‌های فراوانی در افکار عمومی ایران پیرامون این موضوع که جمعیت کنونی مهاجران افغانستانی ساکن در ایران چقدر است، مطرح شود. آخرین برآورد کمیساریای عالی پناهندگان سازمان ملل تعداد کل این مهاجران را حدود ۴٫۵ میلیون نفر اعلام کرد. در میان مقامات دولتی ایران نیز وزیر کشور از ۵ میلیون سخن گفت و برخی نمایندگان مجلس از ۶ میلیون. اما برخی گروه‌ها اعداد عجیب و غریبی هم مطرح کردند مانند عدد ۱۰ میلیون و حتی ۱۵ میلیون. در فقدان یک آمارگیری منسجم از سوی دولت، طبیعی است که چنین آمارهای پراکنده و دارای اختلاف فاحشی مطرح شود. تخمین زده می‌شود که تا پایان سال ۲۰۲۲ بیش از ۳٫۲۵ میلیون افغان در داخل خود این کشور آواره شده‌اند. در حالی که حداقل ۸ میلیون افغان هم در کشورهای اطراف زندگی می‌کنند. میزان مهاجرت از افغانستان به ایران از ماه آگوست سال ۲۰۲۱ که طالبان قدرت را در اختیار گرفت، رشد کرد اما این موج مهاجرتی به مرور کندتر شد.

این در شرایطی است که کشور آماده پذیرش این حجم از مهاجرت نبوده و برنامه‌ریزی مناسبی صورت نگرفته است. برخی از پژوهش‌ها، مشکلاتی مانند افزایش قاچاق کالا سوخت، ارز، طلا و ریال و ...، گسترش حاشیه‌نشینی، گسترش قاچاق مواد مخدر را از پیامدهای منفی مهاجرت افغانستانی‌ها ذکر کرده‌اند. علاوه بر مهاجران افغانستانی، در ایران از ۳۲ کشور مهاجر وجود دارد. شناخت از موضوع مهاجران در ایران شناخت دقیق و کاملی نبوده و بیشتر از هر چیز نگاه امنیتی حاکم بوده و به همین دلیل نه تنها برنامه‌ریزی درستی صورت نگرفته بلکه هیچ استفاده‌ای از ظرفیت‌های بالقوه مهاجران نشده است. در حالی که ایرانیان ملتی مهمان دوست هستند؛ اما در پذیرش مهاجران در لایه‌های امنیتی و نژادی با چالش‌هایی روبه‌رو هستند. به عنوان مثال در جذب نخبگان افغانستانی هیچ اقدامی در ایران صورت نگرفته و بیشتر آنان در بخش‌های کارگری مشغول به کارند. در حالی که می‌توان برنامه‌های زیادی برای جذب این نیروها انجام داد. کتابخانه‌های عمومی می‌توانند بخش از این خلأ آموزشی را پر کنند.

توصیه‌های سیاستی:

الف. توصیه‌های سیاستی در خصوص ارائه خدمات کتابخانه‌ای به مهاجران خارجی مقیم ایران:

۱- تأمین دسترسی آسان و رایگان مهاجران به خدمات کتابخانه‌های عمومی کشور اعم از کتابخانه‌های تحت پوشش نهاد و شهرداری‌های و کانون‌های پرورش فکری کودکان و نوجوانان

۲- ایجاد کتابخانه‌های عمومی مشارکتی با استفاده از ظرفیت مهاجران خارجی و حمایت نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، در محله‌هایی که مهاجران جمعیت قابل توجهی دارند.

۳- آموزش مهاجران مستعد به‌ویژه مهاجران افغانستانی، برای کسب مهارت در امور کتابداری و بکارگیری آنان در کتابخانه‌های عمومی محله‌هایی که مهاجران جمعیت قابل توجهی دارند.

۴- ارتباط مستمر با انجمن‌ها، محافل و نخبگان مهاجر به‌ویژه نخبگان افغانستانی برای شناخت نیازهای مهاجران به منابع اطلاعاتی و خدمات کتابخانه‌ای

- ۵- ایجاد واحد خدمات کتابخانه برای مهاجران در نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور
 - ۶- تشکیل کمیته خدمات کتابخانه برای مهاجران، در نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور با عضویت مهاجران برجسته و صاحب‌نام
 - ۷- تأمین کتاب و منابع اطلاعاتی خاص مهاجران، در کتابخانه‌های عمومی محله‌هایی که دارای جمعیت بالای مهاجران هستند.
 - ۸- طراحی و نوآوری خدمات فرانهادی کتابخانه‌های عمومی به‌ویژه کتابخانه سیار برای مهاجران مقیم ایران
 - ۹- استفاده از ظرفیت کتابخانه‌های عمومی و طراحی و اجرای سازوکارها و طرح‌های مناسب برای سازگاری و انطباق‌پذیری مهاجران با فرهنگ و جامعه ایران، آموزش زبان و ادبیات فارسی، ارتقای آگاهی آنان نسبت به جامعه و فرهنگ ایران، کارآفرینی و کسب آموزش‌ها و مهارت‌های لازم برای زندگی در ایران
 - ۱۰- استفاده از ظرفیت کتابخانه‌های عمومی برای فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی مهاجران به‌ویژه فعالیت‌های فرهنگی و هنری آنان در جهت حفظ هویت و ارزش‌های ملی خود و تقویت مناسبات اجتماعی میان آنان
- ب. توصیه‌های سیاستی عمومی برای مهاجران خارجی مقیم ایران**
- ۱- تغییر رویکرد غالب به مهاجران خارجی مقیم ایران از رویکرد امنیتی به رویکرد فرهنگی و اجتماعی
 - ۲- رصد مستمر و نظام‌مند فرهنگی و اجتماعی مهاجران خارجی مقیم ایران و شناسایی و تحلیل مسائل فرهنگی و اجتماعی آنان در ایران
 - ۳- ایجاد اندیشکده/ پژوهشکده امور مهاجران خارجی مقیم ایران
 - ۴- طراحی نظام نوین حکمرانی امور مهاجران خارجی در ایران، با اتکا به ظرفیت مهاجران مستعد و همسو
 - ۵- توانمندسازی، فعال‌سازی، شبکه‌سازی و توسعه ظرفیت فرهنگی و اجتماعی مهاجران، برای حل مسائل خود

- ۶- سازگار سازی نسبی فرهنگی و اجتماعی مهاجران با فرهنگ و جامعه ایران
- ۷- استفاده از ظرفیت مهاجران مستعد و نخبه به‌ویژه مهاجران نخبه ماندگار در ایران برای حل مسائل و پیشرفت کشور
- ۸- فعال‌سازی و استفاده از ظرفیت مهاجران برای گسترش روابط و مبادلات با کشور مبدأ آنها
- ج. توصیه‌های سیاستی برای دسترسی ایرانیان خارج از کشور به خدمات کتابخانه‌ای:
 - ۱- ایجاد واحد خدمات کتابخانه‌ای برای ایرانیان خارج از کشور
 - ۲- تشکیل کمیته تخصصی خدمات کتابخانه‌ای برای ایرانیان خارج از کشور با عضویت نخبگان ایرانی خارج از کشور
 - ۳- راه‌اندازی کتابخانه‌های مشارکتی با استفاده از ظرفیت ایرانیان خارج از کشور، در کشورها و شهرهایی که ایرانیان جمعیت قابل توجهی دارند، به‌ویژه در کشورها و شهرهایی که جمهوری اسلامی ایران فاقد نمایندگی سیاسی یا فرهنگی است، به‌ویژه کشورهای: آمریکا، امارات، انگلیس، کانادا، استرالیا و هلند
 - ۴- استفاده از ظرفیت نمایندگی‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و مدارس ایرانی خارج از کشور برای ارائه خدمات کتابخانه‌ای به ایرانیان خارج از کشور به‌ویژه در کشورهای ترکیه، آلمان، سوئد و عراق
 - ۵- طراحی سازوکارها و طرح‌های مناسب برای ارائه خدمات کتابخانه‌ای به کودکان و نوجوانان ایرانی خارج از کشور، با توجه به دوران شکل‌گیری شخصیت و هویت‌یابی آنان
 - ۶- ایجاد کتابخانه مجازی و پنجره ویژه خدمات کتابخانه‌ای به ایرانیان خارج از کشور و ارائه این خدمات به‌صورت برخط و رایگان.
 - ۷- حفظ و تقویت هویت ایرانی-اسلامی و گسترش زبان و ادبیات فارسی در میان ایرانیان خارج از کشور به‌ویژه برای نسل سوم آنان، با استفاده از ظرفیت و خدمات کتابخانه‌ای.